

קודיש-ושדי, רחל (תשע"ח)
התרגומים לאנגלית בטקסטים מקבילים המלווים תצוגות ארכיאולוגיות במוזיאונים בישראל:
רב-לשוניות כמשאב סמלי ופונקציונלי
חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"
המחלקה לתרגום וחקר התרגום, אוניברסיטת בר אילן
בהנחיית פרופ' רחל ויסברוד

תקציר

עבודה זו עוסקת בחקר התרגומים מעברית לאנגלית בטקסטים המקבילים המלווים שלוש תערוכות ארכיאולוגיות מרכזיות בשלושה מוזיאונים בישראל: מוזיאון ישראל, ירושלים; מוזיאון ארץ-ישראל (מוז"א), תל אביב; ומוזיאון הכט, חיפה. המוזיאונים הללו הם בהגדרתם במעמד לאומי או ארצי, הם נתמכים בכספי המדינה ומציגים תרגומים מכוח החוק (חוק המוזיאונים, תשל"ג). כל התרגומים שנבחרו לניתוח מוצגים בפנלים המלווים תצוגות קבע, ולא תצוגות מתחלפות, וככאלה הם מלמדים על הנורמות השליטות, המוכתבות על-ידי הממסד. כל הטקסטים נכתבו בשנים 2000–2010, ולכן מצייתים לנורמות המקובלות באותו פרק זמן. מטרתה המרכזית של עבודה זו היא להציג את מאפייניו הייחודיים של התרגום לאנגלית המוצג כחלק מיצירה דו- או תלת-לשונית במוזיאון לאור מאפייניה של הסוגה (לשון המוזיאון) באנגלית כשפת מקור ולאור מטרותיה של התערוכה הארכיאולוגית. ניתוח תהליך התרגום והתרגומים בפנלים מלמדים על תהליך עבודה ייחודי, שבו המתרגם פועל כחלק מצוות רחב יותר של אוצרים, עורכים וגרפיקאים, המשפיעים על התוצר הדו-לשוני. כמו כן, המחקר מתייחס לתפקידו של התרגום לאנגלית בתיווך התרבות המוצגת לקהל יעד בין-לאומי שהשפה האנגלית משמשת עבורו שפת תקשורת בין-לאומית (רי' House, 2003).

העבודה מתבססת על מחקרים מתחום המוזיאולוגיה, המשמשים נקודת מוצא לחקר תהליך התרגום והתרגומים במוזיאון, למשל בנוגע למטרות הטקסטים במוזיאונים, למאפייניהם הלשוניים והסגנוניים (באנגלית כשפת מקור) ולמעמדם ביחס למוצגים ולרכיבים האחרים בתערוכות. בתחום חקר התרגום מתמקד המחקר בארבעה נושאים כלליים, המהווים את המסגרת לדיון בתרגומי הטקסטים במוזיאונים: מעמדו של התרגום ותפקידו בטקסט המקביל; מטרת התרגום ונמעניו; נורמות התרגום; והתרגום בסביבה המולטי-מודלית.

הנורמה בישראל, המדריכה להציג את התרגומים המלווים תערוכות קבע במוזיאונים בטקסטים מקבילים (ולא במדריכי שמע או בדפי מידע, למשל), הכתיבה את מעורבותם של גורמים שונים ביצירתם: מזמין התרגום (המוזיאון), כותבי המקור והאחראים ליצירה הדו-לשונית (האוצרים), המתרגמים, העורכים והגרפיקאים. למעשה, תהליך התרגום הארוך, היקר והמורכב של הטקסטים במוזיאון הוא תולדה של הבחירה להציג את התרגומים בפורמט מקביל, ולכן מוצע במחקר זה שהיצירה הדו-לשונית היא מטרה בפני עצמה. מבחינה סימבולית, הטקסט המקביל יוצר נוף לשוני, המסייע למוזיאון למצב את עצמו כרב-תרבותי, ככזה המתייחס למגוון הקהלים המבקרים בו באופן שווה. מעמדן השווה של השפות המוצגות בפנלים ניכר בחלוקה הוויזואלית השווה של המקום בפנל בין שתי שפות (ולעתים, שלוש), ומהאיוון הגרפי ביניהן, המתבטא בבחירת סוגי הגופנים וגודלם. מבחינה פונקציונלית, נמצא במחקר שהתהליך שבו נוצרת היצירה הדו-לשונית

מאפשר לאוצרים ולמתרגמים ליצור איזון גם בין התכנים הנמסרים במקור ובתרגום, שכן שניהם פתוחים לשינויים עד להשלמת התוצר הסופי, הדו-לשוני. זאת ועוד, למקור ולתרגום בפנלים אין קיום בנפרד, ולכן, לאורך כל תהליך היצירה של הטקסט המקביל, המקור והתרגום נבחנים ונערכים זה ביחס לזה. מצב זה מאפשר לאוצרים ולמתרגמים לבחון את המשמעויות העולות מכל אחד מהטקסטים ולשנות אותם בהתאם להערכתם את מערכת הציפיות של כל אחד מהקהלים, של המקור ושל התרגום. תהליך זה מסייע למוזיאון להדגיש את הממד האוניברסלי של התערוכות ולהצניע את הממד הלאומי. בעבודה זו מוצע שלטקסט המקביל יש פונקציה נוספת, המתקיימת ביחס לכל אחד מהקהלים, והיא לאפשר לכל אחד מהם ערוץ נוסף של מידע ופרשנות על-ידי העמדת המקור והתרגום זה לצד זה.

מטרת הטקסטים במוזיאונים היא בראש ובראשונה חינוכית-ערכית. כך נכתב באמנה של איגוד המוזיאונים העולמי (ICOM) וכך גם **בחוק המוזיאונים** (תשל"ג) הישראלי. מטרה זו מכוונת בראש ובראשונה לקהל המקור, שבעברו נוצרו התערוכות ואשר ביחס אליו נבנה הנרטיב. לאור ניתוח הטקסטים במוזיאונים בישראל, נראה שזוהי גם מטרתם של התרגומים לאנגלית, המצייתים לנורמת הכתיבה המוזיאולית באנגלית כשפת מקור. לפי ורמיר, מטרת התרגום, גם כאשר היא זהה למטרת המקור, נקבעת ביחס לנמעני התרגום בסיטואציה שבה נועד התרגום לתפקד (Vermeer, 2000). בעבודה זו נמצא שהמתרגמים לאנגלית במוזיאונים מודעים לכך שלנמעני התרגום יש צרכים שונים וציפיות שונות מאלו של נמעני המקור, ועל כן, האמצעים להשגת אותה מטרה בתרגום שונים לעתים מאלה שבמקור.

עוד נמצא בעבודה שהתרגומים לאנגלית במוזיאונים בישראל מסתמכים על מסורת ארוכת-שנים של כתיבה ארכיאולוגית-מחקרית בתחום שבו עוסקות התערוכות. המחקרים הקיימים בשפה האנגלית בתחום הארכיאולוגיה הם הבסיס לתרגומים של הכתובות העתיקות ושל הציטוטים מן המקורות ההיסטוריים והדתיים. בקיאותם של האוצרים בתחום, וההיכרות שלהם עם ספרות המחקר הארכיאולוגי באנגלית, ממצבות אותם כסמכות לקבלת החלטות בתרגום לאנגלית של טרמינולוגיה מקצועית. אחריותם של האוצרים לספק תרגומים מקובלים בתחום עולה בבירור מניתוח דפי ההגהה של הטקסטים ממוזיאון ישראל, והיא מגובה גם בראיונות שערכתי עם האוצרים והמתרגמות. מצב זה, ומעמדם של האוצרים במוזיאון כאחראים לתערוכה ולתכניה, מצביעים על היותם שותפים לפעולת התרגום, גם כאשר המתרגם עצמו מומחה בתחום.

התרגומים לאנגלית של הטקסטים במוזיאונים בישראל הם כלי תקשורת, המאפשר להם לחשוף את הנרטיב ההיסטורי ואת הערכים המגולמים בו לקהל מגוון של תיירים, המגיעים אליהם כדי ללמוד על עברה של התרבות המקומית. בשונה מתרגומים אחרים, הפונים לתרבות יעד מסוימת, שיש לחברים בה מערכת משותפת של ציפיות ותפיסות עולם, הרי שהקהל הצורך את התרגומים במוזיאונים מורכב מקבוצות תרבותיות אחדות, שהמשותף להן הוא שימוש בשפה האנגלית כשפה גלובלית המאפשרת תקשורת בין-לאומית. מצב זה הוא אתגר למוזיאון המבקש לקיים שותפות (Perelman and Olbrechts-Tyteca, 1969 ; communion) עם נמעני התרגום כנקודת המוצא להעברת המסרים שהמוזיאון מעוניין בהם וליצירת הזדהות של הנמענים עם הערכים המוצגים. ביסוסה של השותפות נסמך על עקרונות הכתיבה המוזיאולית (Ravelli, ; museum language)

2006), המאפשרת למוזיאון שתי צורות תקשורת, אובייקטיבית-רשמית וסובייקטיבית-ריגושית, גם בעברית וגם באנגלית. בעבודה זו נמצא שהאוצרים והמתרגמים במוזיאון שואפים להשגת איזון בין שני הסגנונות הלשוניים הללו בהתחשב במערכת הציפיות של כל אחת מקבוצות הנמענים, של המקור ושל התרגום.

התקשורת במוזיאון מתקיימת בכמה רבדים, והטקסטים הם רק אחד מהם. לבד מהטקסטים, יש בתערוכה גם רכיבים חזותיים, כגון ציורים, תצלומים ושחזורים, שנועדו לעגן את המוצגים בנרטיב המוצע ולסייע בפרשנותם. כל רובדי המידע מונגשים למבקר במוזיאון באמצעות מבנה-העל של התערוכה, הקובע את סדר הפריטים המוצגים בה ואת ההיררכיה ביניהם. גם הטקסטים בפנלים ערוכים בהיררכיה, והמסר מועבר בכמה רמות של תוכן, הניכרות בארגון הפנימי של הפסקות בפנל, בגודל הגופן ובעיצובו הגרפי. תפקידו של המתרגם במוזיאון להעביר לקהל התרגום לא רק את תוכן טקסט המקור, אלא גם את מקומו ההיררכי בתערוכה, תוך התחשבות במגוון הרכיבים בסביבה המולטי-מודלית. לטקסטים במוזיאון יש מעמד סוכנותי (אגינטי), הטומן בחובו כוח ביצועי (Cooren, 2004). הטקסטים מכוונים את הקוראים להתבונן במוצגים ולהיעזר באיורים הנלווים להסברים. מן המחקר עולה, שהתרגום לאנגלית מתייחס למוצגים ולרכיבים החזותיים הנלווים בתערוכה דרך "העיניים" של המקור, וכי בניגוד לממצאים שעלו ממחקרם של תרגומים במוזיאונים אחרים (למשל Neather, 2008; Carlucci Seibel, 2014), אין התרגום לאנגלית במוזיאונים בישראל מבקש להתבונן ישירות ברכיבים החזותיים כדי לומר לקוראיו דבר-מה אחר מהמקור.

הנושא שבו עוסקות התערוכות הנידונות, ארכיאולוגיה, הוא אתגר למתרגמים מכמה סיבות: ההקשר התרבותי-הלאומי המעוגן בתרבות המקור (ר' נסימי, 2017); ריבוי של מונחים ארכיאולוגיים-מקצועיים, לצד מונחים תרבותיים, הספציפיים לתרבות המקור; קיומם של פערים בידע הרקע של נמעני התרגום, הדרוש לפענוח המשמעות של המוצגים; וקיומן של תפיסות עולם שונות ביחס לנרטיב המוצג. חלק מהקשיים הללו נידונו במעט המחקרים שעסקו בתרגומים במוזיאונים (Gill, 1994; Neather, 2008; Guillot, 2014). נושאים אלו נבדקו בעבודה זו לאור הקונפליקט המעוגן בסוגה, המעודד את שילובם של מונחים מקצועיים בהתאם למטרתם של הטקסטים להקנות ידע למבקרים, מצד אחד, אך אינו מאפשר לשלב הסברים מפורטים או הערות, מצד אחר. בעבודה זו נמצא שלרוב, התרגום לאנגלית והמקור העברי משתמשים באמצעים דומים המקובלים בכתיבה המוזיאולית לשילובם של הסברים בטקסט. עם זאת, בתרגום לאנגלית נמצאו תזוזות ביחס למקור כאשר המונחים היו ספציפיים לשפת המקור או לתרבותו, או כאשר פיענוח המוצגים דרש ידע רקע שהיה חסר כמשוער לקוראי התרגום. תזוזות אלו פורשו כהנהרות — חלקן הוסברו כחלק מתהליך התרגום שבו קיימת נטייה מובנית להפוך את המובלע למפורש (Blum- (Kulka, 1986), וחלקן זוהו כפתרונות למחסרים בתחומי הסימן, המסומן והתפיסה (ויצמן, 2001).

נורמת הכתיבה בתחום המחקר (ארכיאולוגיה) מעודדת את שילובם של ציטוטים ממקורות היסטוריים ודתיים בטקסטים המלווים תערוכות ארכיאולוגיות במוזיאונים. הציטוטים הם כלי רטורי מובהק, שנועד לעורר תגובה ריגושית מצד המבקרים (בן-פורת, 1985). מצד אחד, הציטוטים מעניקים למוצגים מסגרת היסטורית-תרבותית ואף תומכים בפרשנות המוצעת, ומצד אחר, הציטוטים עצמם עשויים לקבל אישוש וחיזוק מן המוצגים. הציטוטים במוזיאונים מתורגמים

לאנגלית, וכדי שהם יתפקדו כאמצעים רטוריים ביחס לנמעני התרגום, המתרגם נדרש לשחזר את הקשרים הבין-טקסטואליים בין טקסט ההסבר לציטוט הנתון, למשל על סמך שימוש באוצר מילים דומה, בהתאמה למהות המוצג ולרכיבים החזותיים האחרים בתערוכה. בעבודה נמצא שמציאות מורכבת זו הכתיבה החלטות בתרגום, שהושפעו מהלשון המשמשת בציטוטים וממטרתם הרטורית של הציטוטים ביחס לנמעני התרגום.

לאורך הטקסטים הנידונים משולבים שמות עצם פרטיים (שע"פ), המאכלסים את הנרטיב ההיסטורי בדמויות ובמקומות במטרה לאפשר לנמענים למקם את הסיפור במקום ובזמן. בתרגום שע"פ ניכרת העדפה ברורה של הצורות הממוסדות של השמות, שכן הן מאפשרות לנמעני התרגום לזהות את הרפרנטים ללא מאמץ, ובכך מסייעות לתהליך המשמיע של הטקסט כולו. בשמות התקופות — המעניקים את המסגרת הכרונולוגית של התערוכה — ננקטה שיטה אחרת, שתכליתה להציג למבקרים את מגוון השמות המקובלים לתקופה ההיסטורית הנידונה, כחלק ממטרתו החינוכית של המוזיאון להקנות ידע לשני קהלי היעד.

לסיכום, הטקסטים המקבילים הם מרכיב בולט בנוף הלשוני במוזיאונים בישראל, והם מאפשרים להם להציג ויזואלית את התרגום לאנגלית כשווה-ערך למקור העברי. השאיפה לאיזון ויזואלי של שתי השפות נתמכת גם בגישה אדוקוטית בתרגום, ששורשיה נעוצים בתהליך היצירה המשותף של הטקסטים המקבילים ובמעמדה המבוסס של הסוגה באנגלית כשפת מקור. העובדה שהשפה העברית והשפה האנגלית חולקות מסורת היסטורית-תרבותית משותפת של כתיבה בנושא שבו עוסקות התערוכות, הארכיאולוגיה של ארץ-ישראל, מסייעת אף היא לאוצרים ולמתרגמים לפנות לשני הקהלים באמצעים דומים, המקובלים בסוגה בשתי השפות. למרות המטרה המשותפת של המקור והתרגום להקנות ידע וערכים למבקרים, הרי שמימושה של מטרה זו משתנה ביחס לכל אחד מהנמענים בהתאמה לתפיסות העולם ולמערכת הציפיות המיוחדות לו. התרגום לאנגלית במוזיאונים בישראל הוא ללא ספק כלי תקשורת עוצמתי, שעוצמתו נובעת ממעמדו הסמכותי-ההגמוני של המוזיאון כמוביל אג'נדה תרבותית וממעמדה של השפה האנגלית כשפת תקשורת בין-לאומית. ההשקעה המרובה — בעלות ובזמן — של המוזיאונים בישראל בתהליך תרגום מורכב ויוצא דופן מלמדת על החשיבות הרבה שמייחס הממסד בארץ לכלי תקשורת זה.